

Cirkusz és intézményes emlékezet. A hazai cirkuszművészet dokumentálásának új útjai

Esettanulmány a Nemzeti Cirkuszművészeti Központ Könyvtáráról

N. Mandl Erika

„S most a lovarnő vágtat elő! /Mint egy varázslat, ugrat el ő.../Táltosa éjszín, karcsú-bokás, /Szőre: sziporka fény-ragyogás. /Száll...Hova száll... Tán felfele száll.../Égi ígélet lángjainál.../ Hova száll?... Bús árnyak árkaiba.../ gondterhes férfiak álmaiba...”

/Somlyó Zoltán: Cirkusz – részletek/

A könyvet szerkesztette Kiszl Péter (2021). Budapest: Eötvös Loránd Tudományegyetem Könyvtár- és Információtudományi Intézet.

Tárgyszavak: cirkusz, szakkönyvtár, dokumentumgyűjtemény, digitális könyvtár, kultúratörténet

Az ismertetett kiadvány műfaját tekintve egy izgalmas esettanulmány, amelynek célja egy új könyvtár (a Nemzeti Cirkuszművészeti Központ Könyvtára) alapításának segítése, valamint a hozzá kapcsolódó szakmai tapasztalatok összegyűjtése. Emellett a szerzők, egyben az Eötvös Loránd Tudományegyetem Könyvtár- és Információtudományi Intézetének oktatói módszertani tankönyvnek is szánták a könyvtárosképzés hallgatói számára, akik a cirkusz színes, titokzatos világának dokumentumtípusain keresztül tanulmányozhatják egy komplex gyűjtőkörű könyvtár sikeres alapításának, működtetésének lehetőségét.

Kérdezhetnénk, mi marad a lélegzetelállító látványosságok, attrakciók, a tűnékeny bohócmosolyok és kacagtató bohóctréfák után? Magyarországon a cirkuszművészet nagy múltra tekint vissza¹,

1 Bár cirkusztársulatok egészen korán megfordultak Magyarországon (1682–84: *Gauthier*, 1740-es évek: *Lejars* társulata stb.), az első pesti állandó cirkusz a Városligetben volt. Egy *Marimaldi* nevű olasz artista mutatta be attrakcióit 1861–62-ben a szabad ég alatt felállított padosorok előtt. 1863-ban jött Pestre *Barokaldi*, olasz cirkusz-bohóc, aki felépítette arénáját (Néparéna) és csakhamar kedvence lett a pesti gyermekeknek. A legrégebbi vándor ponyvacirkusz, amely magyar

artistákkal vándorolt és magyar nyelvű előadásokat tartott hazánkban, 1856–58 körül, a Krembszer-cirkusz volt. 1919-ben a cirkuszt *Schmidt Mihály*, Európa egyik leghíresebb idomítója vette át, a cirkuszt teljesen átépítette és világvárosi nivóra emelte. (*Színészeti lexikon. Színjászság, színpadművészet, rendezés, film, tánc, varieté, színészi népszokások*. Szerk. Németh Antal. Budapest: Győző Andor kiadása, 1930. 122.) Vö. még *A szórakoztatás művészete*. Budapest: MACIVA, 2014.

és jelenleg is a világ élvonalába tartozik. Történeti feltártsága, valamint jelenlegi eredményeinek szélesebb körű ismertsége mégsem arányos a magyar cirkuszművészet teljesítményével. Az előbbiek miatt is sürgető és elodázhatatlan lépés volt, hogy létrejöjjenek azok a közgyűjteményi formák, amelyek a hazai cirkuszművészet feltáratlan dokumentumait felszínre hozzák. Az előzőek nyomán elindulhat, és már el is indult egy intenzív kutatómunka, amelynek keretében a magyar cirkuszi újításokat, a híres hazai cirkuszdinasztiákat jobban megismerhetjük². A cirkuszművészet az előadóművészetek között talán a legillanóbb, a legnehezebben rögzíthető alkotótevékenység. Egyúttal ez a megismételhetetlenség és az emberi teljesítőképesség határáig való elmerészkedés adja a cirkusz sajátos varázsát, értékét, és ezen egyszeri pillanatok megörökítésének jelentőségét is. Bár a videofelvételek ma már sokat segítenek a múltbeli produkciók felidézésében, a cirkuszi attrakciók saját korabeli hatását, jelentőségét sokszor rendkívül körültekintő forrásfeltárás mellett is nehéz rekonstruálni. E feltárások forrásgazdagságát is jelentősen segíthetik a cirkuszi emlékezetet őrző új intézmények. A cirkuszművészet számos kapcsolódási pontot mutat más művészetekkel, főként a színházzal, sőt régi és jelenkori színházi műfajokban (pl. a lovasdrámában, az aréna mutatványaiban, a *Carousel* drámai mutatványosformában, a vásári mutatványos hagyományokban, a klasszikus drámák vívó- és harcjeleneteinek akrobatikus elemeiben, a *commedia dell'arte* színjátékok ma is tovább élő bohóctréfáiban, a fizikai színház mozgásformáiban, az egyes színdarabokban szereplő komplett cirkuszi jelenetekben) szervesen jelen van³, sőt a történetmesélő cirkuszi hagyományok egyértelműen ehhez a művészeti ághoz kapcsolják. Az előbbiekkel összefüggésben a színházi közgyűjtemények működése, feltárási módszertana,

dokumentumkezelési gyakorlata számos fogódzót ad egy cirkuszművészeti gyűjtemény sikeres működtetéséhez. (Lásd Országos Színháztörténeti Múzeum és Intézet, OSZK Színháztörténeti Tár).

A módszertani kiadvány két nagy egységre tagolódik. Az első fejezetekben Németh Katalin a sokszínű hazai könyvtári rendszert ismerteti, részletezve a könyvtártípusok jellegzetességeit, egy könyvtár lehetséges felhasználói körét, hozzáférhetőségét (nyilvános, korlátozottan nyilvános, zárt), és a könyvtár funkció típusait (pl. szakkönyvtár, felsőoktatási könyvtár). Ugyanebben a fejezetblokkban az olvasó megismeri a könyvtár gyűjtőköri szabályzatának tartalmi elemeit, a dokumentumtipológiáról szóló részben a gyűjtendő dokumentumok köre meghatározásának fontosságát (tartalom- és információhordozó-típus szerint). Az utóbbi szempont különösen fontos, hiszen a cirkuszművészet forrásanyaga formai és tartalmi szempontból legalább annyira sokszínű és izgalmas, mint maga a cirkusz. Mivel a szóban forgó új könyvtár célközönsége is rendkívül változatos (cirkuszművészek, kutatók, szakmai vezetők, a cirkuszművészeti képzőintézmények tanulói, laikus érdeklődők), fontos, hogy a könyvtári szolgáltatások lehetséges kínálata is szerepeljen egy ilyen kiadványban, a hagyományos szakirodalmi szolgáltatásoktól a közösségi tér nyújtotta szabadidős programokig. A pillanatok művészetének fennmaradt dokumentumai kapcsán sarkalatos kérdés az emlékek hosszú távú megőrzésének módja is. Ennek meghatározását segítő *Radó Rita* egy alfejezetben áttekintette a digitális gyűjtemény stratégiai tervezéséhez szükséges nemzetközi és hazai iránymutatásokat, szabályzatokat. Az említett résztémák egymásra épülve jelennek meg a kötetben. Minden fejezethez kreativitást igénylő kérdések kapcsolódnak, amelyek fejlesztik a hallgatók, és más szakmai érdeklődők innovatív szemléletét is.

Az elméleti alapvetés után az utolsó nagy fejezetben foglal helyet az esettanulmány, amelyben a szerzők (*Kiszl Péter, Németh Katalin, Radó Rita*) a konkrét cirkuszművészeti gyűjtemény sajátosságait figyelembe véve mutatnak rá az alapítás során felmerülő döntési és mérlegelési lehetőségekre. A Nemzeti Artista- Előadó- és Cirkuszművészeti Központ Nonprofit Kft. létrehozni szándékozik a *Közép-Európai Cirkuszművészeti Kutatóközpont és Adattárat*, valamint a *Magyar Cirkuszművészeti*

2 Lásd a *Cirkuszkutatás* című könyvsorozatot Tóvágy Nagy Péter szerkesztésében (Budapest: Józsefvárosi Műhely, 2007. 2009.); Vö. még Szekéry Zsuzsanna: *Cirkuszi csodaemberek. Életútinterjúk cirkuszművészekkel*. Szerk. Fekete Péter és Pál Dániel Levente. Budapest: Magyar Cirkusz és Varieté Nonprofit Kft., 2019.

3 Moholy-Nagy László: *Színház, cirkusz, varieté*. In: *A Bauhaus színháza*. Szerk. Kocsis Róza. Budapest, Corvina, 1978.; Lakos Anna: *Az Új cirkusz felé*. In: *Színház és emlékezet*. Budapest: Országos Színháztörténeti Múzeum és Intézet, 2002. 155–169. p.

*Múzeumot*⁴. A projekt része egy cirkuszművészeti szakkönyvtár alapítása, melynek gyűjtőköre, működésének keretei e kiadvány megjelenésekor is körvonalazódnak. A kötet végén a szerzők javaslatot tesznek az intézményben végezhető könyvtári szakmai gyakorlatok forgatókönyvére, feladataira. E szakmai gyakorlat első változata azóta meg is valósult, a hallgatók megismerkedhettek a cirkuszművészeti gyűjtemény hozzáférhető anyagának dokumentumtípusaival.

A kötet cirkuszművészeti könyvtárról szóló része az elméleti fejezetek logikája szerint épül fel. Az első eldöntendő kérdések a tervezett könyvtár típusára, feladatkörére vonatkoznak. Az alapító szándéka szerint szakkönyvtárként funkcionálna, de hosszú távon iskolai könyvtári feladatokat is ellátna a BIAK⁵ számára. A szerzők fontos szempontokat fogalmaznak meg arra az esetre, ha az NCK Könyvtára nyilvános könyvtárként is működne: akadálymentesítés, a tervezett állomány nagysága és összetétele, a könyvtári szolgáltatások, valamint a vagyonvédelmi szempontok.

Az emlékezés és a művészi megújulás szolgálatában

A következő alfejezet a leendő könyvtár gyűjtőköri sajátosságait mutatja be. A kötetben ismertett gyűjtőköri szabályzattervezet alapján a gyűjtemény a következő célokat szolgálja: cirkuszi előadások létrehozásához szükséges információs és inspirációs források biztosítása, cirkuszművészeti tanulók és hallgatók oktatásának támogatása, hazai és nemzetközi cirkuszművészeti kutatások támogatása, a cirkuszművészet népszerűsítése a hazai és a nemzetközi közönség körében. Az előbbieknél megfelelően a fő gyűjtőkörébe az alábbi témakörök tartoznak: cirkusztörténet, cirkuszművészeti műfajok, cirkuszművészeti technikák, backstage (színpalok mögötti színtér), cirkuszpedagógia. A mellékgyűjtőkör meghatározásánál fontos figyelembe venni, hogy a cirkuszi világ számos társművészettel érintkezik. A cirkusz motívuma sokszor, sokféleképpen köszön vissza a különböző művészeti

ágakban. A teljesség igénye nélkül érdemes megemlíteni e kapcsolódási pontok eredetét is. A cirkusz és a színház művészi és technikai értelemben is egyre inkább inspirálják egymást.⁶ Mindig azokban az időszakokban hatott a leginkább a cirkusz a színházra, amikor utóbbi fordulóponthoz érkezett, és más területektől vette az inspirációt a változtatásokhoz: a tánctól, a pantomimtól, a cirkusztól, a képzőművészettől (XX. század eleje, 1970-es évek). A színházi alkotók közül sokan kerültek „a cirkusz búvókörébe”, vonzotta őket az akrobaták ügyessége, a bohóc alakja (*Brecht, Reinhardt, Mejerhold, Jean Cocteau, Dullin* stb.). Ez az erős inspiráló hatás máig tart, és figyelve a mai színház stíluskísérleteit, valószínűleg hosszú ideig így is marad. A XX. századi modern táncművészet formai megújulását is inspirálta az akrobata gyakorlatok dinamizmusa és egyedisége (*Isadora Duncan, Gyagilev*)⁷. A filmművészettel való szoros kapcsolat alátámasztására elég csak utalni a harc- vagy üldözéses jelenetekre, amit sok esetben az akrobatikában is jártas kaszkadőrök segítségével oldanak meg. Maga a cirkusz témaként a legtöbb esetben egy önmagán túlmutató metaforaként szerepel a filmvásznon, mint például *Federico Fellini* filmjeinek bohócfigurái esetében.⁸ A cirkuszi attrakció – ritmikus mozgásával és élénk színeivel – főleg a szemhez szól, ezért számos képzőművészeti alkotást is megihletett, főleg a festőket (*Pablo Picasso, Henri de Toulouse-Lautrec* stb.). Természetesen a szépirodalmi művek cirkuszábrázolásairól sem feledkezhetünk meg⁹. Az ismertett kötet kiemeli, hogy a cirkuszművészethez hozzátartozik az előadások zenei anyagának előkészítése,

6 Lakos, i.m., 155.

7 H. Orlóczy Edit: Szabad a porond. A magyar cirkuszi testnyelv-játék (1890–1914). Budapest: Józsefvárosi Műhely, 2006.

8 Federico Fellini: Egy bohóc vagyok. Olasz dokumentumfilm, 2020.

9 „A veríték forrón, lassan folyt le arcomon. Minden izmom megfeszült, mint az íj, és remegett. Vártam, míg az épület ingása eléri a holtpontra – ekkor halálos csöndben kiegyenesedtem, kibontottam trikómat és kihúztam a hegedűt... Remegő kézzel illesztettem rá a vonót... most egyik lábammal tapogatózva, lassan elengedtem a póznát – előredőltem... egyensúlyoztam néhány percig... s felhasználva a rémület csöndjét, mely odalent kitérte a szájakat s marokra fogta a szíveket... lassan és remegve játszani kezdtem a melódiát, amit régen, régen, régen hallottam egyszer zengeni és zokogni a szívemben.” (Karinthy Frigyes: A cirkusz. In: Uő.: Tanár úr kérem. Válogatott írások. Budapest: Osiris, 2018. 176–182.)

4 A Nemzeti Cirkuszművészeti Központ Nonprofit Kft. alapító okirata alapján. Forrás: <https://nemzeticirkuszmuveszetikozpont.hu/wp-content/uploads/2020/10/alapito-okirat.pdf>

5 Baross Imre Artistaképző Intézet Előadó-művészeti Szakgimnázium és Alapfokú Táncművészeti Iskola

1. ábra Pablo Picasso: Harlequin riding. Forrás: <https://www.pablo-ruiz-picasso.net/work-3396.php>

komponálása is, így a cirkuszok számára írt darabok hanganyagának, kottáinak beszerzése is indokolt, szoros együttműködésben a zenei gyűjteményekkel (FSZEK Zenei Gyűjtemény, Magyar Zenei Információs Központ, Országos Idegennyelvű Könyvtár és Zenei Gyűjtemény.)¹⁰ A művészetek után érdemes kiemelni a cirkusz sporttal való szoros kapcsolatát is, hiszen például az artistaművészet számos sportággal érintkezik, vagy átfedésben van velük (szertorna, akrobatikus torna, lovastorna, légtorna stb.).¹¹ A sportot és a cirkuszt összeköti a példátlan fizikai teljesítmény, de a legfőbb különbség a két tevékenységi terület között az, hogy „a cirkusz nemcsak a teljesítményre épül, hanem a színházi varázslatra is.”¹² A társzművészeteken túl – a mellégyűjtőkör részeként – a kötet megnevezi a legfontosabb társtudományokat is (a teljesség igénye nélkül: művészetesztétika, pszichológia, muzeoló-

2. ábra Városliget. Forrás: <https://fnc.hu/t/ortenetunk-2-2>

gia, jog, néprajz, természettudományok, alkalmazott tudományok [orvostudomány, anatómia, élettan, balesetvédelem], irodalomtudomány, művelődéstörténet stb. A szerzők hangsúlyozzák, hogy nem az említett területek teljes körű figyelése a cél, sokkal inkább az együttműködés más intézményekkel (SE Központi Könyvtár, Nemzeti Audiovizuális Archívum stb.), „mivel így tud költséghatékonyan, mégis széleskörűen információt szolgáltatni a létrejövő cirkuszi könyvtár.”¹³

A gyűjtőkori megfontolásokkal szoros összefüggésben érinti a kötet a könyvtár és a múzeum közötti egyeztetés fontosságát, főként a feladatok összehangolása, az átfedések elkerülése érdekében. Az előzőekkel szorosan összefügg a hagyatékok és ajándékok kezelése. Tisztázni kell, hogy a könyvtár mely dokumentumokat fogadja el, melyeket kell visszautasítania, és meg kell határozni – különösen az egyedi vagy kevés példányszámban létező dokumentumok esetén – az elfogadott dokumentumok használatára, szolgáltatására, továbbadására vonatkozó feltételeket.¹⁴

Az esettanulmány utolsó alfejezete a gyűjtemény digitalizálási elveit foglalja össze. A szerzők a legfontosabb célok közül a dokumentumállomány védelmét, a távfelhasználók számának növelését és a cirkuszművészet népszerűsítését emelik ki. Fontos elv az is, hogy a digitális könyvtár kialakítása párhuzamosan végezhető az analóg gyűjtemény létrehozásával, s a kettő együtt teremti meg egy jól strukturált, az NCK arculatához illeszkedő könyvtár megszületését. A kötetet egy könyvtáros

10 Esettanulmány a Nemzeti Cirkuszművészeti Központ Könyvtáráról. Szerk. Kiszl Péter (2021). Budapest: Eötvös Loránd Tudományegyetem Könyvtár- és Információtudományi Intézet. 92.

11 A cirkusz eredete is a lovaglói iskolák átalakulásához köthető. Philip Astley (1742–1814) lovaglói iskolája jövedelmének növelése érdekében, műlovar előadásokat rendezett s egyik lovával mutatványokat hajtott végre. (London, a Westminster Bridge). Az aréna mutatványai főként akrobata mutatványok, állatidomítások, műlovgalások és bohóckodások voltak. (Vö. Németh, i. m., 122.)

12 Lakos, i. m., 155.

13 Kiszl, i. m., 92.

14 Kiszl, i. m., 95.

hallgatóknak készített szakmai gyakorlati útmutató zárja, amely keretet adhat az NCK Könyvtárában végzendő szakmai gyakorlat tartalmi elemeihez is.

Össességében elmondható, hogy a bemutatott módszertani kézikönyv jó szolgálatot tesz a mindenkor könytáros gyakornokok, könyvtárszerve-

zők, cirkuszkutatók, valamint gyakorlati szakemberek számára egyaránt. A szerzők a munka folytatását is tervezik, főként a gyűjteményszervezés, digitalizálás, a könyvtári menedzsment és marketing témakört és a szerzői jogi kérdések részletesebb kifejtését tartalmazná a második kötet.

Beérkezett: 2022. július 25.

N. Mandl Erika

Magyar Agrár és Élettudományi Egyetem,

Neveléstudományi Intézet,

egyetemi docens

E-mail: castrum7@gmail.com